

СУТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Тема 1 Основні компоненти професійної діяльності вчителя фізичної культури

Мета вивчення теми: засвоїти основні компоненти педагогічної діяльності вчителя фізичної культури.

План

1. Основні компоненти діяльності вчителя фізичної культури.
2. Професійні знання та вміння вчителя як основні компоненти педагогічної майстерності.
3. Професійно важливі якості вчителя фізичної культури.
4. Характеристика стилів діяльності та керівництва вчителів фізичної культури.

 Перелік ключових термінів і понять: педагогічна діяльність, компоненти, професійні знання, якості вчителя, стилі діяльності.

Теоретичні відомості

1. Основні компоненти діяльності вчителя фізичної культури

Педагогічна діяльність – це самостійне суспільне явище, одна із важливіших функцій суспільства.

Педагогічна діяльність як складова динамічна система має специфічну структуру.

Від рівня професійної майстерності педагога залежить якість формування і розвиток учнів, підготовка їх до творчої діяльності в суспільстві.

Згідно з теоретичними дослідженнями Н. Кузьміної визначено п'ять основних компонентів діяльності вчителя.

Компоненти – це відносно самостійні функціональні види діяльності, кожен з яких охоплює сукупність умінь, необхідних для його реалізації.

Професійна майстерність учителя фізичної культури базується на таких основних компонентах: конструктивний, комунікативний, організаторський, гностичний та руховий.

Розкриємо конкретні вимоги до кожного компонента.

Конструктивний компонент – учитель, який реалізує на творчому рівні цей компонент, характеризується спрямуванням до цільового комплексного планування власної діяльності на основі теорії управління, психологічних і діагностичних основ побудови навчально-виховного процесу з урахуванням реальних навчальних можливостей учнів.

Конструктивна діяльність учителя пов'язана з добром навчального матеріалу відповідно до цілей навчання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів і рівня власних професійних можливостей.

У конструктивній діяльності учитель спирається на навчальні плани, програми, методичні посібники тощо, але все, до чого вчитель торкається, повинно перетворюватися та удосконалюватися під впливом тих цілей і завдань, які він ставить перед собою, працюючи з конкретними дітьми, у конкретних умовах.

Значною мірою конструктивна діяльність учителя включає:

1. Зміст навчально-виховної передбачуваної роботи.
2. Систему і послідовність особистих дій у процесі уроку.
3. Систему і послідовність дій учнів у навчально-виховному процесі.

Достатній рівень розвитку конструктивного компонента характеризується тим, що вчитель правильно визначає зміст навчального матеріалу з урахуванням цілей і завдань уроку; планує формування в учнів відповідної системи знань, умінь; добирає необхідні методи й засоби навчання; передбачає можливу перебудову особистості учня під час навчально-виховного процесу.

Елементи конструктивної діяльності вчителя наочно виявляються в межах окремого уроку фізичної культури. У більш досвідчених педагогів вони реалізуються таким складом умінь:

- заздалегідь визначати і формувати цілі й завдання уроку фізичної культури, що планується;
- заздалегідь добирати фізичні вправи з навчання техніки рухових дій і визначати послідовність їх виконання;
- заздалегідь добирати фізичні вправи, спрямовані на виховання фізичних якостей з урахуванням найбільш сприятливих (сенситивних) періодів;
- заздалегідь добирати рухливі ігри, ігрові завдання, естафети, спрямовані на подальше удосконалення рухових дій і на виховання фізичних якостей;
- заздалегідь добирати до уроку різноманітні й найбільш ефективні вправи із загальної фізичної підготовки (ЗФП), продумувати послідовність їх виконання й дозування;
- заздалегідь обмірковувати послідовність етапів навчання й виховання фізичних якостей, щоб після кожного етапу навчання отримувати очікуваний ефект;
- раціонально розподіляти час між окремими частинами уроку;
- переходити від одного до іншого виду діяльності, не спричиняючи організованого безладу або небажаного стану учнів;
- оптимально поєднувати на уроках показ зі словесним роз'ясненням;
- раціонально використовувати інвентар, що є в наявності, технічні засоби навчання, нестандартне обладнання та інші підручні засоби;
- якщо необхідно, змінювати запланований хід уроку, вправи, навантаження тощо;
- передбачати можливі труднощі в учнів і намічати у зв'язку з цим інші варіанти фізичних вправ.

Конструктивна діяльність учителя фізичної культури постійно потребує вирішення теоретичних і практичних завдань, що ставляться в плануванні навчального матеріалу (розподіл навчальних годин програми за семестрами, складання річних планів-графіків або на чверть, поурочних тематичних планів-конспектів) і позакласної роботи (фізкультурно-оздоровча і спортивно-масова робота; робота осередку клубу фізичної культури). Можна сказати, що вона є основною в системі роботи вчителя фізичної культури.

Комунікативний компонент. Навчальна діяльність на уроках фізичної культури – це спільна загальна діяльність учителя й учнів, установлення ефективних взаємовідносин з учнями, педагогічним колективом, з батьками учнів.

Комунікабельність – (від лат. communico – з'єдную, повідомляю) здатність особистості до спілкування з іншими людьми, товаришами.

Комунікабельність – не є природною здатністю, вона формується в процесі життя й діяльності людини в колективі. Водночас анатомо-фізіологічна здатність, задатки і схильності людини можуть суттєво впливати на комунікативні здібності (посилювати або знижувати).

Успіх комунікативної спільної діяльності переважно залежить від того, яким чином складаються взаємовідносини між педагогом і дітьми (на основі глибокої поваги до дітей, до їхніх розумових особливостей, критичності та спостережливості). І якщо поведінку дітей, їх ставлення до себе вчитель буде постійно аналізувати, він знайде, що безпомилково приведе до оволодіння педагогічною майстерністю якнайшвидше.

До комунікативних здібностей необхідно віднести здатність установлювати оптимальні взаємовідносини з дітьми й перебудовувати їх відповідно до розвитку учнів та вимог до вчителів.

Достатній рівень розвитку комунікативного компонента відзначається тим, що вчитель будує взаємовідносини з учнями на основі морально-етичних вимог до діяльності педагога:

– доброзичливо ставитися до учнів, водночас залишаючись вимогливим та об'єктивним;

- формує відповідальне ставлення учнів до навчальної роботи;
- своєчасно підтримує учнів, яким необхідна допомога;
- спирається на вимоги, адекватні розумовим, функціональним і фізичним можливостям, схильностям і потребам учнів;
- сприяє формуванню позитивної мотивації творчого ставлення учнів до заняття;
- своєчасно оцінює діяльність учнів, використовуючи систему оперативного, поточного й підсумкового контролю.

Отже, комунікативна діяльність учителя фізичної культури складається з уміння будувати ділові взаємовідносини з учнями і колегами в процесі фізичного виховання.

Особливості педагогічної діяльності полягають, насамперед, у специфіці об'єкта праці, а ним є учень з його природними даними і особистісними якостями, водночас виступаючи і в ролі суб'єкта. Тому успіх

роботи з фізичного виховання учнів залежить не тільки від учителя, але й від учнів, від їхніх взаємовідносин.

Комунікативна діяльність учителя часто є вирішальною і водночас, найбільш важкою в педагогічній роботі. Такі види діяльності вчителя, як конструктивна, організаторська, можуть бути успішними лише в тому випадку, якщо вчитель в їх процесі вміє встановлювати правильні взаємовідносини з людьми (учні, вчителі, колеги, адміністрація школи, батьки дітей, меценати, спонсори).

Організаторський компонент (залучення учнів до різних видів діяльності).

Професійно-педагогічна діяльність потребує від учителя певної системи і послідовності дій, більшість яких мають організаторський характер.

Організаторський компонент тісно пов'язаний з конструктивним компонентом. Організаторська діяльність є одночасно реалізацією на практиці проектів учителя і умовою більш цілеспрямованого та реального планування. Але в педагогічній практиці, існують і такі факти, коли навчальні плани складені на належному рівні й відповідають загальнопедагогічним вимогам, а організація навчально-виховного процесу є незадовільною.

Організаторську діяльність прийнято вважати стержневою і найважчою в педагогічній роботі, оскільки вона складається з реалізації проектів конструктивної діяльності, адже має виконавчий і творчий характер.

Гарна організація самостійної діяльності учнів – типова ознака досвіду вчителя.

Майбутні вчителі оволодівають організаторськими вміннями в процесі практики й можуть поступово досягати таких рівнів:

- репродуктивного, за якого особа діє за інструкцією або наслідує організаторські дії вчителя чи інших осіб;
- адаптивного, за якого студент пробує застосовувати досвід організаторських дій у нових, але типових ситуаціях;
- моделюючого, за якого студент за завданням педагогів планує і реалізує організаторські дії, які забезпечують виконання певних колективних завдань учнів, або завдань окремих дітей;
- творчого, за якого студент проявляє достатню самостійність та ініціативу, організуючі педагогічно доцільну діяльність учнів; уміє ставити мету і завдання, забезпечити їх виконання, оцінити результати діяльності.

Зрозуміло, що не кожен студент може оволодіти організаторськими здібностями на творчому рівні. Проте найактивніші студенти, майбутні вчителі, за роки навчання, можуть і повинні збагатити свій досвід організаторської роботи, уміти організовувати фізкультурно-спортивне життя учнівського колективу.

У діяльності вчителя виділяють три головні складові організаторського компонента:

1. Організація забезпечення відповідних умов проведення навчально-виховного процесу: з урахуванням цілей і завдань конкретного уроку, змісту навчального матеріалу вчитель повинен підготувати матеріально-технічну

базу, належні санітарно-гігієнічні умови місця проведення уроку, підготувати необхідну кількість роздаткового дидактичного матеріалу тощо.

2. Організація власної діяльності (психологічна установка на реалізацію поставлених завдань; педагогічні дії в реальних умовах навчального процесу; варіативність дій з урахуванням обставин, що складаються на уроці).

3. Організація діяльності учнів: поєднання загальнокласних, групових, індивідуальних форм роботи; оптимальне використання робочих місць учнів із урахуванням індивідуального і диференційованого підходів.

Достатній рівень розвитку організаторського компонента визначається тим, що вчитель доцільно організовує свою діяльність та діяльність учнів на різних етапах уроку з урахуванням цілей і завдань уроку; ефективно використовує різноманітні форми діяльності учнів на основі індивідуального та диференційованого підходів; раціонально керує окремими видами діяльності учнів, сприяє самостійності їхніх дій; одночасно спостерігає і керує діяльністю всього класу, окремих груп учнів, конкретних дітей; підтримує постійний інтерес та увагу учнів протягом усього уроку; уміє регулювати свої дії й поведінку залежно від обставин.

Гностичний (пізнавальний) компонент (від грец – гнозіс – знання) – це володіння вчителем психолого-педагогічними знаннями в галузі викладання дисципліни, володіння досвідом у галузі способів формування розвитку знань, успіхів, навичок учнів, мотивів і здібностей учнів.

Гностичний компонент є одним із провідних у діяльності вчителя, і його необхідно розглядати як одну з основних умов удосконалення решти компонентів роботи вчителя, оскільки така діяльність спрямована на самостійне оволодіння професійною майстерністю.

Учитель, який працює творчо, відрізняється високим рівнем освіти, професійної компетентності, безперервним самовдосконаленням, бажанням використовувати в роботі все найкраще, що є в науці та в передовому педагогічному досвіді.

Творчість ніколи не зростає на пустому місці, вона завжди можлива тільки на основі глибокого засвоєння теоретичних знань, попереднього досвіду, що відбивається в науці та передовій практиці, аналізу власного педагогічного досвіду. Досягти високого рівня професійної майстерності можливо лише за допомогою певного ступеня розвитку гностичного (пізнавального) компонента педагогічної діяльності.

Гностичний компонент реалізується за допомогою різноманітних форм роботи вчителя (курси, семінари, відкриті уроки, майстер-класи), але головною серед них є самоосвіта.

Достатній рівень розвитку гностичного компонента визначається тим, що вчитель володіє необхідним рівнем методологічних, психолого-педагогічних та науково-предметних знань; вивчає і враховує психологічні, віково-статеві особливості учнів; застосовує на уроці міжпредметні та міжнаукові знання; організовує свою діяльність на уроці на дослідницькому рівні, постійно враховуючи динаміку індивідуальних зрушень рівня

підготовки учнів; перебуває в постійному пошукові нових педагогічних технологій, форм, методів організації навчально-виховного процесу.

До провідних пізнавальних якостей педагога також необхідно віднести психологічну і педагогічну спостережливість, творчу спрямованість уяви, логічність мислення, культуру мови, гнучкість розуму та ін.

Існує чотири групи вчителів відповідно до розуміння шляхів удосконалення професійної діяльності.

До першої групи слід віднести вчителів, які прагнуть використовувати рекомендації рецептурного характеру. Вони намагаються використовувати літературу, у якій розписані конкретні рекомендації, поради, поурочні розробки. Учителі цієї групи ретельно дотримуються поурочних та інших розробок, без урахування особливостей власної діяльності, матеріально-технічного забезпечення, рівня підготовки учнів конкретного класу. Таке використання рекомендацій позбавляє діяльність педагогів елементів творчості.

До другої групи належать учителі, для яких характерні спроби критичного оцінювання змісту методичних рекомендацій і розробок. Спираючись на власний досвід і специфіку роботи, вони встановлюють, які елементи рекомендацій можна використовувати, що переробити з урахуванням умов організації навчального процесу, а від чого необхідно відмовитися, замінивши їх більш доцільними для конкретного класу.

Учителі цієї групи перебувають на першій сходинці педагогічної діяльності – репродуктивно-пошуковій.

До третьої групи відносяться вчителі, які розробили власну систему педагогічної діяльності. Ґрунтуючись на загальних положеннях, провідних концепціях та ідеях викладання навчального предмета, вони самостійно розробляють сценарії уроків, достатньо критично оцінюють власну діяльність, перебувають у постійному пошуку оптимальних варіантів здійснення педагогічного процесу. Це рефлексивно-конструктивна сходинка творчості діяльності вчителя.

До четвертої групи відносимо вчителів, які, ґрунтуючись на досягненнях педагогічної науки й дидактичних дослідженнях навчального предмета, конструюють, створюють власну теоретико-методичну систему, мають педагогічний стиль, що відрізняється від інших. Вони є носіями передового педагогічного досвіду, досягають високих показників у професійній діяльності, цілеспрямовано організують процес самовдосконалення, самоорганізації. Такі вчителі перебувають на четвертому ступені педагогічної творчості – теоретико-проектувальна.

Руховий компонент включає кваліфікаційне володіння на достатньому рівні технікою фізичних вправ, руховими уміннями й навичками; здійснення якісного показу фізичних вправ, окремих елементів, комбінацій; прийоми допомоги, своєчасне застосування страхування дітей на спортивному обладнанні; уміння організувати переміщення дітей, вибрати правильне місце для показу й керування; володіння методикою визначення функціональної

підготовки учнів за допомогою різних тестів, пульсометрії, показників артеріального тиску.

Цей компонент характерний тільки для вчителів фізичної культури. Рухові вміння відображають, насамперед, за все техніку виконання вчителем фізичних вправ, володіння технікою, як мінімум, в обсязі шкільної програми з фізичної культури.

Рухова діяльність – специфічна особливість роботи вчителя фізичного виховання, яка визначається змістом самого предмета – і уроків фізичної культури, і позакласних спортивно-масових заходів.

Уроки фізичної культури насичені різними рухами, і вчителю необхідно раціонально обирати своє місце на спортивному майданчику або в залі.

Однією з найважливіших сторін у роботі вчителя фізичної культури є здатність поєднувати свої рухи з мовною діяльністю (роз'яснення, команди, виправлення помилок тощо). Це потребує високого рівня розвитку мовно-рухової координації, а також виконання таких рухових дій:

- пересування з поясненнями і показом фізичних вправ;
- пересування з підрахунком і командами;
- пояснення й показ фізичних вправ без рухів (на місці);
- зауваження й педагогічні вказівки без рухів (і на місці);
- страховка при виконанні фізичних вправ;
- пересування вчителя бігом.

Правильний показ вправи багато в чому визначає ефективність навчання школярів. Крім того, до рухових умінь вчителя фізичної культури відносять навички страховки учнів при виконанні ними вправ. До рухових умінь відносяться багато прикладних навичок вчителя фізичної культури, що виявляються при ремонті спортивного інвентарю, туристичного спорядження, підготовки майданчиків для ігор, бігових доріжок тощо, що безпосередньо пов'язано з виконанням господарських функцій педагога. І взагалі, слід підкреслити більш різноманітний характер роботи вчителя фізичної культури порівняно з педагогами інших професій.

Психомоторні дії є складовими педагогічної діяльності, вони виявляються у виразних рухах і загальній моториці тіла педагога. Саме рухові якості відображають, насамперед, техніку виконання вчителем фізичних вправ. Психомоторні якості найбільш важливі для вчителя фізичної культури, бо показ фізичних вправ учням вимагає великої фізичної сили, гнучкості, швидкості реакції. Із віком фізичні якості мають тенденцію до регресу, тому постійним піклуванням учителя є підтримка їх на необхідному рівні, а це пов'язане з дотриманням рухового режиму, із піклуванням про своє здоров'я.

Усі компоненти діяльності (конструктивний, комунікативний, організаційний, гностичний і руховий) нерозривно пов'язані між собою, залежать один від одного, взаємно впливають та утворюють цілісну організацію.

Структура діяльності вчителя на уроці – це динамічна структура, у якій одні компоненти є стрижневими, відіграють провідну роль, решта – другорядну, підпорядковану. Недостатній розвиток одного з них може бути

компенсовано за рахунок розвитку іншого. Низький рівень розвитку всіх компонентів не може забезпечити педагогічної майстерності.

2. Професійні знання та вміння вчителя як основні компоненти педагогічної майстерності.

Для виконання необхідних компонентів педагогічної роботи вчитель повинен володіти системою знань та умінь.

Знання є одними із чинників, які визначають можливості вчителя в його педагогічній діяльності.

Учні вибачають своїм вчителям і суворість, і сухість, і навіть прискіпливість, але не вибачають поганого знання своєї справи.

Професійні знання мають будуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, методичному, теоретичному, технологічному.

Застосовуючи складові педагогічної майстерності, вчені єдині в тому, що фундаментальною основою і основним компонентом є професійні знання (ерудиція) вчителя.

Професійні знання у структурі професійної майстерності педагога представлені:

- широкими знаннями з предмета;
- глибокими і міцними знаннями психології і педагогіки, медико-біологічних, фізкультурних;
- загальними культурологічними знаннями.

Насамперед, професійні знання вчителя-майстра представлені глибокими і міцними знаннями з предмету і методиці його викладання.

Спеціальні знання необхідні для здійснення вчителем фізичної культури фізкультурно-педагогічної діяльності.

Спеціальні знання можна розділити на:

1. Теоретичні знання.
2. Практичні знання.
3. Методичні знання.

Теоретичні знання стосуються історії фізичної культури, закономірностей роботи організму людини, біомеханічних закономірностей рухових дій, принципів виховання та навчання тощо. Це знання, потрібні для пояснення уроку й пов'язані із запитанням «чому?».

Практичні знання вчителя фізичної культури стосуються, насамперед, знань про те, як потрібно виконувати ту чи іншу вправу. Це основні знання, які студенти отримують на практичних заняттях та під час занять спортом.

Методичні знання дозволяють відповісти на запитання, як потрібно виконати вправу, але вони стосуються лише виконання вправи учнями, це знання про те, як навчити іншого.

Це потребує розвинутого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати і систематизувати здобуті знання в досягненні педагогічної мети, розуміти технологію їх застосування. Знати – значить уміти застосовувати знання.

Знання вчителя спрямовані, по-перше, на дисципліну, яка викладається, і, по-друге, – на учнів, психологію яких потрібно добре знати.

Знання педагога – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена, усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам.

До спеціальних знань також відносяться психолого-педагогічні знання, які визначають рівень професійної підготовки вчителя, від якого залежить успіх навчання, виховання й оздоровлення учнів.

Учитель фізичної культури частіше, ніж інші педагоги, перебувають у тісному контакті з дітьми, особливо під час позакласної роботи з фізичної культури.

Щоб успішно керувати поведінкою учня, педагогу необхідні знання дитячої психології, педагог з високим рівнем освіти, безумовно, повинен бути психологом (Лесгафт П.Ф.).

Об'єктом педагогічної діяльності є особистість учня, яка розвивається не в прямій залежності від педагогічних взаємодій, а за законами розвитку психіки.

Щоб навчання було особистісно спрямованим, педагог повинен мати добру психологічну підготовку. Без ґрунтованих знань дитячої психології педагогічна майстерність просто неможлива. Досвідчені вчителі називають психологію «робочою дисципліною».

Спеціальні знання – знання з медико-біологічного циклу (з анатомії, біохімії, фізіології, гігієни, лікарського контролю та ЛФК).

Ці знання дозволяють вчителю ґрамотно впливати на організм школярів з урахуванням вікових та статевих особливостей, стану здоров'я та рівня фізичної підготовленості.

Більше того, в малокомплектних сільських школах, де нерідко педагог викладає кілька предметів, гарні знання анатомії та фізіології дозволяють учителю фізичної культури викладати ці дисципліни.

Загальнокультурні знання – слабка ерудованість у суспільних науках та мистецтві, і їх відсутність може призвести до втрати авторитету вчителя в очах учнів. Цим часто користуються учні, які не люблять фізичну культуру або конфліктують з учителем фізичної культури.

Педагогічна професія висуває підвищені вимоги до загальноосвітньої підготовки вчителя.

Загальна освіта визначає рівень культури педагога і слугує інтелектуальною основою для якісного засвоєння професійних і спеціальних знань. Ґрунтовна загальнонаукова база забезпечує довготривалість професійних знань фахівців, допомагає їм легше адаптуватися, звикнути до нового суспільного середовища, швидше оволодівати індивідуальним стилем роботи.

Знання повинні черпатися з книжок, посібників та журналів, із лекцій та бесід з іншими вчителями, колегами. Дуже цінними є знання, що вчителі фізичної культури отримали в процесі вивчення своїх учнів: їхнього характеру, здібностей, схильностей, рівня фізичного розвитку.

Ушинський К.Д. говорив, що *«для того, щоб формувати людину у всіх відношеннях, потрібно знати її у всіх відношеннях»*. Для вчителя важливі

знання, що отримуються в процесі фізкультурно-педагогічної діяльності, що надходять до нього під час аналізу своєї роботи, тоді діяльність вчителя має творчий характер.

Слід підкреслити таку особливість знань учителя фізичної культури, як оперативність. Це пов'язано з тим, що завдяки телебаченню, Інтернету багато людей отримують інформацію про різні змагання. І якщо вчитель не бачив той чи інший репортаж з спортивної тематики, не має знань про великі спортивні події у своїй країні та за кордоном. Тому вчитель повинен постійно читати, переглядати спортивні видання, щоб мати відповідний авторитет в очах учнів.

Однак лише знання, не визначають педагогічної кваліфікації. Знання дієві в тому випадку, коли вчитель вміє застосовувати їх у практичній діяльності.

Педагогічна майстерність – це єдність наукових знань і високорозвинутих умінь, насамперед, професійних, «Знати, щоб уміти» – це думка багатьох учителів про співвідношення знань та умінь у практиці фізкультурної роботи.

Уміння – це практичне володіння способами виконання окремих дій або діяльністю взагалі відповідно до правил і мети діяльності.

Частину умінь описано в структурі педагогічної діяльності (конструктивні, організаційні, комунікативні, рухові).

Отже, розглянемо дидактичні уміння. Вони пов'язані з уміннями вчителя чітко й доступно доносити навчальний матеріал учням. Іноді через слабку сформованість дидактичних умінь учитель не може застосовувати знання в практичній діяльності (вчитель не знає, що потрібно розказати про фізичні вправи; знає, що розказати про фізичну вправу, але не може пояснити учням; учитель не може пояснити учням, як треба виправити помилки).

До дидактичних умінь відносяться:

- *Уміння керувати увагою класу, уміння прогнозувати (наслідки своїх педагогічних впливів на учнів, здібності учнів і потенціал їхнього розвитку).*

Важкість в оволодінні дидактичними вміннями, що пов'язані з передачею знань учням, полягає в тому, що вчитель повинен оцінювати труднощі навчального матеріалу, орієнтуватися не на свої можливості, а на можливості учнів.

- *Ораторські вміння* необхідні вчителю фізичної культури для здійснення навчально-просвітницької функції. Для цього вчитель повинен володіти достатньою ерудицією та культурою мовлення. Хто володіє культурою мовлення, при однакових умовах (рівень знань і методична майстерність), досягне більших успіхів у навчально-виховній роботі.

- *Культура мовлення* – це грамотність побудови фраз. Правильна граматична побудова мови забезпечує її змістовність, логічну послідовність, зрозумілість.

Складовою культури мовлення вчителя є простота і ясність викладення. Ту саму думку можна висловити в доступній для учнів формі, або, навпаки, надати мові такого наукоподібний вигляд, що учні так і не зможуть

збагнути, що ж від них потрібно вчителю, і що вони повинні засвоїти. Тому треба розказувати просто про складні речі, базуючись на ясності мислення, на образності та життєвості, пояснюючи наводити приклади. Наступною складовою культури мовлення є виразність. Це застосування в усній мові тону, динаміки звучання голосу, темпу, пауз, наголосу, інтонації, дикції.

Інтонація і тональність впливають не тільки на свідомість, але й на відчуття учня.

Тональність мови може бути святковою, урочистою, задушевною, радісною, розгніваною, сумною, доброзичливою. Залежно від ситуації вчитель повинен використовувати всі багатства тональності мови.

Учитель, при подачі команд, який володіє інтонацією й тональністю, може за допомогою слова регулювати ступінь фізичних зусиль (подати команду бадьорим голосом, і це викликатиме більшу реакцію учня у відповідь).

На сюжетних уроках, коли вчитель змінює інтонацію, це сприяє формуванню адекватних уявлень. При проведенні ігор за змістом сюжету, якщо необхідно без шуму й обережно виконувати рухи, вчитель у розповідь вводить «ніхто не ворухиться» (розповідає), усі мовчать (знижує звучання голосу). «Тиша» (пауза) тощо.

Якщо команда подається байдужим голосом, при чому попередня і виконувана – в одній тональності, то й дії учнів будуть млявими, недбалими (слід вимовляти енергійно, виразно, дотримуватися пауз між попередньою та виконуваною командами), то учні її виконають негайно, чітко та правильно.

Тон мовлення вчителя повинен бути спокійним, упевненим, владним. Однак для цього вчитель сам повинен бути сам спокійним, впевненим у правильності розпоряджень, що віддаються, оцінок дій учнів і їхніх вчинкам.

Украй небажаний, особливо у старших класах, повчальний тон – він зазвичай, відштовхує учнів від учителя. Учні в такому віці прагнуть до самоствердження, до визнання себе особистістю.

Темп мовлення визначає його виразність. Якщо мова дуже швидка, вона не дає шансу учням сконцентруватися на тому, що говорить вчитель, а дуже повільне мовлення – діє на учнів як снодійне. При поясненні суттєвих деталей фізичної вправи, виправленнях – бажана більш повільна мова.

При проведенні ігрових уроків, щоб підкреслити динаміку гри і вправ, що виконуються, доцільно чергувати мову в звичному, середньому, темпі з пришвидшеною.

Учителі дійсно мають право на індивідуальний темп, що залежить від особливостей центральної нервової системи (ЦНС), характеру, емоційного стану.

Існують загальні вимоги до темпоритму педагогічної мови:

- урахування вікових особливостей і особливостей пізнавальних процесів. Для молодших школярів вчитель повинен говорити зі швидкістю не більше ніж 40-60 слів за хвилину, для підлітків – 60-100, для старших – 60-120 слів за хвилину;

- плавність ритміки мови, застосування пауз відповідно до смислових значень слів.

Пауза мови – якщо правильно застосовувати паузи, це допоможе краще передавати смисл слова, що вимовляється, і фрази (Праворуч – марш!), пауза надає час на осмислення, і в результаті команда виконується чітко і одночасно.

За допомогою паузи можна регулювати виконання вправи (збільшити паузу – якщо учні стомилися), а також збільшити інтригу при повідомленні про якісь події тощо.

Динаміка звучання голосу – чинник, що визначає виразність мови. На уроці фізичної культури доводиться говорити голосніше, ніж зазвичай, але це не означає, що треба переходити на крик, по-перше, це приводить до того, що у вчителя досить швидко сідає голос і це діє збудливо на клас. З іншого боку, якщо команди подаються занадто тихо, це змушує учнів напружувати слух і швидко призводить до стомлення, учні почнуть відволікатися і не слухатимуть учителя.

Посилення голосу доцільне наприкінці уроку, коли настає втома. При заняттях на відкритих майданчиках при великій чисельності груп учнів, розтягнутості класу при виконанні вправ у розімкнутому строю.

Словниковий запас сприяє образності мови, а через це – і виразності. Уміле використання вчителем прислів'їв, приказок, крилатих висловів робить мову вчителя соковитою, емоційною, піднімає настрій учнів. Зазвичай, використовувати треба ті мовленнєві засоби, що доступні розумінню дітей певного віку.

Образність мови відіграє суттєву роль у розумінні дітьми навчального матеріалу (наприклад, щоб учні зрозуміли, як слід починати якусь вправу, учитель наводить дітям ситуацію із життя, наприклад, переступити колоду в лісі, перестрибнути канаву тощо).

Дикція – чітка і виразна точна вимова звуків, слів, фраз, полегшує розуміння мови вчителя.

Недоліки дикції – «ковтання», гнусавість мови – можуть бути усунені, якщо вчитель систематично займатиметься самостійно, а також під керівництвом фахівця із техніки мови.

Правильна грамотна вимова слів з повсякденного життя – також одна зі складових культури мови.

Трапляються, наприклад, помилки при наголошуванні слів. Так, деякі викладачі говорять: «ложи м'яч» замість «поклади», «ложіть мати» замість «покласти», «класти». Не припустимі для вживання і дієслівні форми «заберіть» замість «візьміть».

Наступною складовою культури мови вчителя фізичної культури є правильне застосування спеціальної термінології. Термінологія забезпечує спілкування між вчителем та учнями. Знання учнями термінології сприяє більш швидкому оволодінню фізичними вправами.

Помилки вчителів при невмілому застосуванні термінології: «випрямити задню ногу», «випрямити нижню руку», «викинути ноги», «нагнути корпус» тощо. Слід уникати цих помилок.

Педагогічна майстерність не може розвиватися без науково-дослідницьких знань, основу яких складає аналіз всього процесу навчально-виховної роботи, а також його творче удосконалення.

У педагогічній роботі велике значення мають різні вміння, що не є обов'язковими у професії вчителя. Учителю фізичної культури часто доводиться організовувати і проводити різні збори, свята, керувати туристськими походами. Дуже важливим є вміння фотографувати, малювати, грати на музичних інструментах, танцювати.

Особливо необхідні універсальні вміння вчителю сільської школи, оскільки процес виховання учнів переважно залежить від роботи загальноосвітньої школи. Ці вміння слугують суттєвим доповненням до формування індивідуального стилю роботи вчителя.

3. Професійно важливі якості вчителя фізичної культури

Майстерність учителя фізичної культури в багатьох випадках визначається тими якостями, якими володіє вчитель, які дають можливість спілкуватися з учнями, визначають швидкість і ступінь володіння ним різними вміннями.

Усі професійно важливі якості вчителя фізичної культури можна умовно поділити на світоглядні, моральні, вольові, інтелектуальні, атенційні (якість уваги), мнемічні (якість пам'яті) і рухові.

Світогляд учителя мотивує його педагогічну діяльність як служіння своєму народові, країні і дає основу для виховання в учнів активних життєвих позицій. Відображенням суспільного світогляду вчителя є такі його якості, як почуття відповідальності за майбутнє кожного учня як активного члена суспільства, відповідальність за долю суспільства загалом.

Виховуючи патріотизм, учитель фізичної культури сам повинен бути патріотом. Він має гордитися досягненнями вітчизняних спортсменів на міжнародній арені, досягненнями країни у сфері розвитку науки, літератури, мистецтва, масової фізичної культури, розглядати спорт як засіб зміцнення миру і взаєморозуміння між народами всіх країн.

Педагог повинен володіти цілим *комплексом моральних якостей*: гуманізмом, ввічливістю, чесністю, вимогливістю, оптимізмом, тому що моральне виховання учнів повинне базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, але, насамперед, на особистому прикладі (це краща проповідь, думка, якої дотримуються більшість педагогів).

Учитель фізичної культури зобов'язаний постійно слідкувати за собою, висувати до себе високі вимоги, пам'ятаючи, що вчитель – це людина, спеціальністю якої є правильна поведінка.

Постійний контроль за своєю поведінкою необхідний учителеві у зв'язку з надзвичайно розвинутою в школярів схильністю до наслідування. У молодших класах воно особливо неусвідомлений характер: школярі копіюють суто зовнішні прояви й манери, які не завжди є позитивними.

Підлітки й старшокласники наслідують старших, зокрема і вчителів, свідомо й інколи не замислюються над тим, що копіюють не тільки добрі звички вчителя, який користується авторитетом, але й погані. Багато школярів

володіють достатньо розвинутою критичністю і здатні відрізнити у вчителів погане від хорошого, і тоді вчитель може втратити в очах учнів авторитет, якщо його настанови не відповідають учинкам. Наприклад, якщо вчитель фізичної культури курить, він не зможе переконати учнів, що курити шкідливо для власного здоров'я і здоров'я оточуючих, що куріння впливає на спортивні досягнення.

Не можна виховувати в учнів повагу до праці, а самому виявляти халатне ставлення до своїх обов'язків: спізнюватися на урок, приходити на нього незібраним, відмінити раніше заплановані заходи. Схильність до праці передається й учням. Вони на прикладі вчителя починають розуміти, що праця – одна з головних цінностей у житті людини, яка приносить радість не тільки собі, але й і оточенню. Тільки на особистому прикладі вчитель фізичної культури може заразити школярів своєю професією.

Важливою моральною якістю є *педагогічний оптимізм*. Це доброта вчителя, його чуйність, товариськість, життєрадісність, почуття гумору, віра в учнів, у їхні досягнення, навіть якщо ці учні слабо вчать і мають відхилення в поведінці, віра вчителя заставляє учнів повірити у своє виправлення.

Емоційно позитивне ставлення до дітей, відкритість, прагнення бачити тільки добре стимулює учнів до спілкування з учителем, робить їх відвертими, ініціативними, створює в класі товариську атмосферу. У емоційно неврівноваженого вчителя, який підозріло і негативно налаштований до учнів, або сентиментального, який безпідставно захочує учнів, стосунки учнів у класі бувають неврівноваженими і знервованими стосовно один до одного.

Однак педагогічний оптимізм не слід розуміти як відсутність засмучення педагога при невдачах. Засмучення, тимчасова незадоволеність роботою природні і свідчать про щире, а не формальне ставлення вчителя до справи. Але вони повинні завжди супроводжуватися вірою в кінцевий успіх, спонукати вчителя з новими силами шукати вихід із будь-якої ситуації.

Гуманізм є однією з головних якостей учителя, який характеризується ставленням учителя до людей взагалі і до учнів зокрема. Гуманізм немає нічого спільного зі схиленням перед дітьми, із всепрощенням і поблажливістю, які у деяких батьків символізують любов до дітей. Гуманне ставлення вчителя виражається в інтересі до особистості учня, у виявленні до нього співчуття, у наданні йому допомоги, у визнанні гідності учня, у вимогливості до розвитку учня і формування його як особистості. Якщо учні бачать цей прояв гуманізму з боку вчителя, вони намагатимуться відповісти йому таким самим ставленням. Отже, гуманізм вчителя сприяє вихованню гуманізму в учнів.

Учитель повинен володіти й іншими **моральними якостями: принциповістю** (яка не переходить у прямолінійність дій, учинків і в упертість), самокритичністю, працелюбністю, справедливістю. Сухомлинський писав, що справедливість учителя – це основа довіри дитини до вихователя, але щоб бути справедливим, потрібно до тонкощів знати духовний світ кожної дитини.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності вчителя фізичної культури. До них відносяться витримка, терплячість, рішучість, наполегливість, сміливість.

Неодмінною рисою вчителя повинна бути *вимогливість*. Учні (особливо хлопчики) дуже поважають учителів, які досягають позитивного результату без грубого примусу і погроз, а також без педантизму. Діти одноставно заперечують в'ялість, наївну довірливість учителя, його безпринципну поблажливість. Усілякі відступи від висунутих вимог (інколи вчитель вживає вимоги до учнів, а потім забуває про них, або відміння без будь-яких обґрунтувань) учні розцінюють як слабкість вчителя.

Інтелектуальні якості підкріплюють дидактичні уміння вчителя, допомагають йому знаходити правильні рішення у виховній роботі, зумовлюють ефективність його творчості, пошуку нових, невідомих шляхів у вихованні і навчанні учнів.

Велике значення для вчителя фізичної культури має така якість, як *винахідливість*. На уроці фізичної культури часто виникають ситуації, які вимагають миттєвого прийняття рішення. Буває, що учень ставить питання, на яке вчитель не може швидко дати відповідь або не може продемонструвати техніку якої-небудь вправи. Якщо вчитель розгублюється, червоніє від незручного становища, у якому він опинився, то учні розцінюють це як прояв некомпетентності. Винахідливий учитель не дозволяє проявлятися зовнішнім ознакам його внутрішнього стану. Він не обманюватиме учнів, придумуючи відповідь, яка не відповідає реальності. Залежно від ситуації і запитання він учинить по-різному. Якщо запитання не стосується предмета, який викладається, то в такому випадку можна відійти від відповіді, посилаючись на несвоєчасність цього запитання: «Ти заважаєш мені проводити урок, про це поговоримо пізніше» або «Саме на наступному уроці я збирався продемонструвати вам цей спосіб виконання вправи». Звичайно на наступному уроці учень повинен отримати відповідь на своє запитання.

Інтелектуальні якості базуються на **перцептивних і атенційних здібностях**, які характеризують сприйняття і увагу (реакція миттєвого бачення, яка тісно пов'язана зі швидкістю і обсягом сприйняття, із властивостями уваги).

Перцептивні здібності (лат. *perception* – сприйняття, уявлення) – це здатність проникати у внутрішній стан учня, розуміти його внутрішній світ, це педагогічна спостережливість, яка пов'язана з тонким розумінням особистості школяра і його психологічного стану. Наявність перцептивних здібностей дає змогу педагогові володіти «другим баченням», «читати на обличчі» те, про що учень «мовчить», правильно інтерпретувати його невербальну поведінку.

Отже, перцептивні здібності забезпечують проникнення педагога у внутрішній світ учня. Інакше кажучи, це педагогічна спостережливість плюс здатність правильно розуміти, тлумачити, інтерпретувати результати спостережень.

Атенційні здібності – це розподіл уваги на кілька видів діяльності одночасно.

Ця якість дозволяє вчителю фізичної культури швидко орієнтуватися в ситуаціях, які постійно змінюються.

Особливу роль відіграє така якість, як *розподілення уваги*. Учитель фізичної культури повинен одночасно стежити за багатьма об'єктами і моментами у своїй діяльності: за змістом і формою викладання матеріалу, якістю демонстрації вправи і зрозумілістю пояснень, педагогічною технікою і вмінням одночасно тримати в полі зору весь клас.

При цьому він повинен чітко реагувати на стан і настрої учнів (збудження, апатія, втома), уміти спостерігати, розуміють чи ні, учні під час пояснення, помічати всі порушення дисципліни, виявляти помилки учнів при виконанні вправ. Недосвідчені вчителі, захоплюючись виконанням практичного матеріалу, його демонстрацією, випускають із поля зору учнів. А якщо намагаються уважно спостерігати за учнями, то втрачають зв'язок викладання, помиляються і роблять паузи при демонстрації вправи.

У багатьох випадках, щоб не переривати демонстрації вправи, пояснення, виконання вправи, учитель повинен трохи призупинити свій вплив на учня (наприклад, він може зробити зауваження порушнику дисципліни після закінчення вправи, вказати на недоліки конкретним учням). Це вимагає від учителя хорошої короткочасної пам'яті, щоб не забувати, що він повинен сказати тому чи іншому учневі, коли закінчиться виконання вправи або фрагменту уроку.

Отже, атенційні здібності визначають високу педагогічну майстерність вчителя фізичної культури, тобто вміння розподіляти свою увагу на клас, окремих учнів, слідкувати за змістом уроку, якістю вправи, що демонструється, поясненням, ходом, мімікою і водночас тримати під наглядом стан і настрої учнів; бачити і швидко оцінювати педагогічну ситуацію, труднощі в діяльності вчителя і учнів; уміти бачити результати своєї діяльності з урахуванням соціальних змін.

Психомоторні якості особливо необхідні вчителю фізичної культури і їх слід підтримувати на належному рівні. **Психомоторика** – це динаміка засвоєння рухових дій, їх точність, ритмічність, пластичність.

Учитель фізичної культури повинен володіти розвиненими психомоторними здібностями. Навчити дітей керувати своїм тілом у просторі й часі, виконувати рухові дії раціонально, гармонійно, економно та естетично може лише той учитель, який сам є зразком виконання такої рухової діяльності. Багато вправ, які повинен демонструвати вчитель учням, вимагають фізичної сили, гнучкості, швидкості реакції. Із віком фізичні якості мають тенденцію до регресу, тому постійною турботою вчителя фізичної культури є їх підтримка на належному рівні. А це пов'язане з дотриманням рухового режиму, режиму харчування і вмінням учителя стежити за своїм здоров'ям.

Психомоторні якості тісно пов'язані з перцептивними і атенційними якостями: швидкістю бачення, ступенем концентрації уваги при реагуванні на об'єкти або сигнали тощо, а це означає, що одні якості можуть переходити в інші.

Варто зауважити, що вчитель не може розвинути в собі однаковою мірою належний рівень усіх названих педагогічних здібностей. Тут діє закон компенсації: недостатній рівень розвитку якоїсь однієї здібності перекривається наявністю інших здібностей, які розвинуті краще.

4. Характеристика різних стилів діяльності та керівництва вчителів

фізичної культури

Найкраще пристосування людини до вимог професії відбувається в результаті формування індивідуального стилю діяльності.

Під індивідуальним стилем діяльності розуміють таку стійку систему прийомів та засобів дій, що найбільше сприяє досягненню успішного результату в обраній професії. Виникає індивідуальний стиль за умови свідомого, творчого ставлення до діяльності.

Індивідуальним стилем діяльності володіють тільки ті вчителі, які мають високий рівень педагогічної майстерності. Яскраво виражені позитивні мотивації до учительської діяльності і творчості приводять до формування системи педагогічних умінь, що відповідають психофізіологічним особливостям учителя. Це забезпечує ефективність навчальної та виховної діяльності.

Аналіз спеціальної літератури та узагальнення педагогічного досвіду дозволяє говорити про те, що в педагогічній професії існує велика, якщо не нескінченна, кількість індивідуальних стилів, що ведуть до успіху в навчанні і вихованні підростаючого покоління.

Особливості кожного із стилів визначаються ступенем проявлення і різним співвідношенням структурних компонентів діяльності: конструктивного, організаторського, комунікативного.

У діяльності вчителя фізичної культури виділяють 3 індивідуальні стилі, залежно від переваги провідної ролі конструктивного, організаторського або комунікативного компонентів діяльності, а також від співвідношення пізнавальної й виконавчої діяльності.

Формуванням індивідуального стилю діяльності залежності від особливостей нервової системи вчителів займалася З.Н. Вяткіна. Відомо, що характеристики нервових процесів надані людині природою і не піддаються перебудові, із цими характеристиками людина живе, працює. Деякі з них допомагають їй у роботі, деякі заважають, і якщо вчитель знає про це, якщо він володіє методикою визначення характеристики нервових процесів, то це допоможе сформуванню вчителю ту систему педагогічних вмінь, яка дозволить максимально використовувати позитивні характеристики його нервових процесів і нейтралізувати вплив негативних. Співвідношення діяльності з особливостями нервової системи виявило, що ступінь прояву тих чи інших структурних компонентів діяльності в людей з різними типами нервової системи різний і зумовлений визначеними сполученнями властивостей нервової системи.

Знаючи особливості своєї нервової системи, можна обґрунтовано формувати ту систему прийомів і методів роботи, яка даватиме найбільший ефект у професійній діяльності.

Визначити характер властивостей нервової системи можна за загальнодоступною методикою анкетування, автором якої є польський учений Я.Стреляу. Методика ефективна і має високий ступінь анонімності. Учителі шляхом самоспостереження і самооцінки визначають і підсумовують різні прояви свого типу нервової системи в різних життєвих і трудових ситуаціях.

Отже, відповідно до типологічних властивостей нервової системи виділяють три стилі діяльності. Умовно вони мають назви: організаторсько-комунікативний, конструктивно-організаторський, конструктивно-комунікативний.

Організаторсько-комунікативний стиль діяльності на уроці характерний для вчителів сильного рухливого типу нервової системи, відрізняється переважанням організаторського і комунікативного компонентів. Учителі з таким стилем урок починають одночасно зі дзвоником. При шикуванні учнів на початку уроку такі вчителі не застосовують стандартні дії. Вони швидко приймають рапорт чергового і надають перевагу імпровізації. Загальнорозвивальні вправи найчастіше проводять у русі або у вигляді змагань між колонами. Чітка організація всього уроку визначає високу щільність. У них значно частіше, ніж у представників слабого типу нервової системи, перевага надається слову. Представники з сильним типом нервової системи частіше вступають у контакт з класом для передачі навчальної інформації і дисципліни учнів.

Конструктивний компонент діяльності в таких вчителів виражений менше, ніж організаторський і комунікативний. І план уроку, як правило, короткий, схематичний. Учителі сильного рухливого типу нервової системи дуже активні, можуть легко перебудувати хід уроку залежно від стану учнів, ступеня засвоєння ними рухових дій, схильні до експромту та імпровізації, завжди добрі, підвищено емоційні, життєрадісні. Досягають успіху завдяки спілкуванню і високій активності.

У діяльності вчителя на уроці проявляються особливі, характерні для представників сильного рухливого типу нервової системи, позитивні риси: як упевненість, рішучість, активність, самостійність, винахідливість, оперативність. Негативні прояви, такі як поспішність, імпульсивність, компенсуються доцільними способами дій, гнучкістю використання різноманітних педагогічних дій та прийомів.

Конструктивно-організаторський стиль діяльності на уроці характерний для вчителів сильного інертного типу нервової системи, відрізняється переважанням конструктивного й організаторського компонентів.

Певна млявість учителів інертного типу нервової системи компенсується чіткою системою вимог до учнів і на початку уроку, і під час уроку. Учителі інертного типу нервової системи відчувають труднощі при зміні звичайних умов проведення уроку, приділяють велику увагу

деталізованому, попередньому осмисленню уроку й докладному складанню плану-конспекту, попередньо планують всі свої дії на уроці і під час його проведення, практично ніколи не змінюють план, неохоче зважуються на корекцію плану під час уроку. На уроці вони суворі, стримані, діловиті.

Конструктивно-комунікативний стиль діяльності на уроці характерний для вчителів слабкого типу нервової системи, відрізняється переважанням конструктивного і комунікативного компонентів. Попереднє орієнтування розтягнуте, тривале. План дій деталізований, завжди складається до його здійснення, у процесі діяльності вносяться лише незначні зміни.

Завдяки високій інтенсивності ділового спілкування з учнями досягають гарної організації, уміють індивідуально працювати з кожним учнем, активізувати рухову діяльність, досягаючи високої загальної і моторної щільності уроку.

Слабкість нервової системи вчителів призводить до того, що такі вчителі не виносять тривалого шуму, намагаються уникати галасу і намагаються уникати сильних подразників.

На противагу сильному типу вони активно підтримують спілкування, але самі не є ініціаторами. Тому не дивно, що вони шукають підтримку не тільки серед колег, але й серед учнів. Вони не байдужі до того, як оцінюють учні їхню діяльність, тому намагаються, щоб їхня діяльність була цікавою.

Практичне формування індивідуального стилю діяльності повинно включатися до програми самовдосконалення кожного вчителя.

Вирішення цього завдання передбачає діагностику кожним вчителем самого себе з визначення особливостей нервової системи. Найбільш підходящими для цього є опитувальник оцінки темпераменту за Я. Стреляу.

Діяльність учителя складна та багатогранна і висуває до психіки і нервової системи високі вимоги, насамперед, до сили і рухливості нервової системи. Учитель повинен мати високу роботоздатність протягом усього навчального року (декілька уроків поспіль) вести навчання на високому рівні; витримувати дії сильних подразників, уміти концентрувати увагу; завжди бути активним, упевненим, бадьорим, рішучим, наполегливим, здатним швидко відновлювати сили.

Не менш високі вимоги педагогічна діяльність висуває і до рухливості нервових процесів.

Учителю необхідно: володіти високим темпом виконання роботи, швидко переключатися з одного виду дій на іншу, бути готовим змінювати під час уроку намічений план, бути готовим провести урок без попередньої підготовки, швидко звикнути до нової обстановки, встановлювати контакти, відчувати себе упевненим при роботі з новим класом, у новому колективі.

Щоб досягти успіху в професії вчителя, необхідна відповідність властивостей нервової системи, переліченим вище високим вимогам діяльності, або подолання суперечностей між об'єктивними вимогами професії і суб'єктивними можливостями людини. Ефективний шлях подолання суперечностей – вироблення індивідуального стилю діяльності,

який виробляється при деяких умовах, і багато вчителів так і не знаходять свого стилю, а це негативно впливає на результати педагогічної праці.

Тому важливо допомогти вчителю, особливо молодому фахівцю, дотримуватися певних рекомендацій і в стислий термін досягти високого рівня майстерності.

Керівні функції вчителі виконують не тільки на уроках фізичної культури, але і в позакласній роботі. При цьому спостерігаються суттєві відмінності в способах та прийомах керівництва. Ефективність діяльності вчителя фізичної культури багато в чому залежить від прийнятого ним стилю керівництва дітьми. У зв'язку з цим виділяють чотири стилі керівництва: авторитарний, демократичний, ліберальний та нестійкий.

Авторитарний стиль керівництва (самовладний) характеризується безпосереднім втручанням вчителя у всі деталі життя і навчання дітей, командно-наказовими методами керівництва. Усі питання вчитель вирішує самостійно, не припускаючи жодних проявів ініціативи з боку учнів. Свої рішення вчитель авторитарного стилю керівництва виражає у формі вказівок, наказів, розпоряджень, інструкцій, доган, подяк. Намагається контролювати все особисто, використовує негативні стимули – покарання, погрози і застереження, які викликають почуття занепокоєння, тривоги й страху.

Як виявилось, старшокласники негативно або з насторогою ставляться до вчителів-авторитарців, особливо до тих, які тільки наказують, погрожують, карають. Однак у ряді випадків досить багато учнів ставляться позитивно до вчителя авторитарного стилю, особливо коли високо цінують його ділові якості, знання, уміння цікаво викладати свій предмет.

Дійсно, у класах, де викладає вчитель такого стилю, зазвичай непогана дисципліна, успішність.

Однак деталі цього стилю набагато перевищують його позитивні сторони. Постійно пригнічуючи ініціативу учнів, вчитель позбавляє їх підтримки, його дії спричиняють явний або прихований супротив учнів.

Усе це призводить до того, що учні сумлінно працюють лише в присутності вчителя, під страхом санкцій з його боку. Самостійність, ініціатива, взаємодопомога, відповідальність перед іншими і за інших учнів не формується.

Авторитарне керівництво (коли клас безініціативний) прийшло до нас зі старої школи і становить вже пройдений етап. Тож не слід розуміти сказане так, що авторитарний стиль керівництва повинен бути взагалі виключений з практики роботи з учнями. Він може використовуватися, але важливо, щоб він відповідав ситуації, а не мав стихійний характер (прийоми керівництва можуть бути спрямовані на збудження активної діяльності учнів, які звикли до пасивного виконання розпоряджень, не виявляють ініціативи, тоді спочатку доцільно використовувати авторитарний стиль керівництва).

За даними С.Д. Іванова, для 40% вчителів характерне авторитарне керівництво, і краще для осіб із дуже неврівноваженою нервовою системою.

Відповідно до даних Л.І. Лубишевої, від 60 до 80 % тренерів застосовують авторитарний стиль (тренери кричать на дітей, чомусь вважаючи, що таким чином допоможуть процесу навчання).

Рогальова Л.Н. у праці «Фактор добра в спорті» показала, що при авторитарному стилі керівництва досягнення спортивних результатів йде гірше, ніж там, де домінує демократичний підхід до вихованців.

Отже, тренери не знають, що заважають собі, справі, коли кричать або якимось «давлять» на своїх учнів.

Доведено також, що страх, який має тривалий характер, знижує і психічне, і фізичне здоров'я, призводить до зниження життєвого тону. На жаль, такий варіант взаємовідносин зустрічається і в спорті вищих досягнень, і на уроках у школі.

Строгість повинна бути в основі справедливості, викликати відчуття поваги до тренера, вчителя, а не страх перед ним.

В умінні застосовувати різні засоби впливу на учнів, так, щоб зрештою домінуючими в них були позитивні емоції (задоволення, повага, радість). У цьому й полягає мистецтво майстерності вчителя, тренера.

Демократичний стиль керівництва можна охарактеризувати позицією вчителя «як першого серед рівних». У межах цього стилю в учнів формуються відносини взаємодопомоги, відповідальності, ініціативи, самостійності.

Учитель виступає як старший товариш, консультант, помічник. Він прагне, щоб індивідуальні інтереси учнів поступово ставали груповими, загальношкільними, підтримує з учнями довірливі стосунки, він відкритий, доступний, піклується про згуртованість колективу.

Учитель пробує керувати так, щоб кожний школяр максимально брав участь у досягненні загальної мети. Для цього він розподіляє відповідальність між учнями, заохочує і розвиває відносини між ними, створює атмосферу ділового співробітництва і товариства.

Учитель демократичного стилю вбачає сенс у своїй діяльності не тільки в контролі і координації дій учнів, але і у вихованні і формуванні організаторських навичок в учнів, тому ставить мотивовані завдання перед ними, заохочує індивідуальні зусилля кожного, розголошує їх – усе це розвиває ініціативу й самостійність.

Демократичний стиль керівництва притаманний 50% учителів фізичної культури і переважає в учителів із сильною, урівноваженою нервовою системою.

Вербальне спілкування вчителя з учнями базується на проханнях, порадах, довірливій інтонації. Встановлено, що лише 5% способів спілкування в таких учителів мають характер команд, наказів.

Учителі з демократичним стилем керівництва більш адекватно можуть оцінити позитивні і негативні риси характеру учнів порівняно з авторитарним стилем, застосовують переважно соціально-психологічні методи впливу на учнів, зокрема особистого прикладу («Я зробив би так ..»), пояснення («Це завдання краще виконати так ..»), прохання («Зробіть, будь ласка..»),

переконання («Потрібно зробити, тому що ..»), звернення за порадою («Як Ви гадаєте?») тощо.

Ліберальний стиль керівництва характеризується послабленням ролі вчителя в навчанні й вихованні дітей. Учитель уникає прийняття вольових рішень, сподіваючись, як зазвичай, владнається. Вимогливість до учнів вкрай низька, авторитет учителя низький, на уроках немає порядку, відсутня дисципліна. Учитель майже не втручається в процес навчання, дає завдання і не контролює їх виконання.

Нерідко вчитель надає класу повну і безконтрольну самостійність.

Учителі з таким стилем керівництва не користуються авторитетом в учнів через невміння організувати і спрямувати діяльність учнів на уроці, через недостатню вимогливість і принциповість.

Ліберальний стиль керівництва найчастіше є ознакою роботи вчителя-початківця, недосвідченого або слабохарактерного.

Ліберальний стиль керівництва спостерігаємо у 9% вчителів фізичної культури зі слабкою нервовою системою.

Навчальні й виховні результати при такому стилі дуже низькі. Між учнями і вчителем безперервно виникають різні конфлікти і це робить взаємовідносини дуже напруженими. Успішність знижується, навіть в учнів, успішних у навчанні. У класах переважають групові й індивідуальні інтереси, часто не пов'язані з навчанням або школою взагалі.

Нестійкий стиль. Частина вчителів не дотримуються якогось стилю керівництва. Їхні відносини з дітьми характеризуються нестійкістю, стихійними переходами від одного до іншого стилю керівництва.

Залежно від обставин, настрою, дисципліни на уроці вчитель переходить від демократичного стилю до авторитарного, або до ліберального. У результаті учні не встигають пристосуватися до вимог учителя. Між ними зростає число непорозумінь і конфліктів, з'являються стійкі бар'єри смислового й емоційного характеру. У дітей знижується інтерес до уроків фізичної культури, знижується успішність.

Причинами нестійкого стилю керівництва є:

1. Недосвідченість або незнання вчителем позитивних і негативних сторін стилів керівництва.

2. Байдужість до роботи.

3. Відсутність допомоги з боку більш досвідчених колег.

4. Особливості характеру вчителя (нерішучість, слабка воля).

Нестійкий стиль керівництва поступається навіть ліберальному. Учителів із таким стилем керівництва необхідно спочатку ознайомити, переконати і навчити керувати дітьми на демократичних теренах.

Як правило, це вдається. Самі об'єктивні умови (постійні конфлікти з учнями, низька результативність роботи, критичні зауваження адміністрації школи, колег) сприяють зацікавленості «нестійких» учителів у зовнішніх порадах, допомозі й прагненні перейти до кращого стилю керівництва.

Жоден стиль керівництва не може бути реалізований у «чистому вигляді». Діям того самого вчителя за різних обставин можуть бути властиві різні стилі.

? ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняття «педагогічна діяльність».
2. Розкрийте сутність основних компонентів педагогічної діяльності вчителя фізичної культури.
3. Поясніть значення професійно важливих якостей учителя фізичної культури.
4. Окресліть сутність теоретичних, методичних та практичних знань вчителя фізичної культури.
5. Назвіть основні уміння вчителя фізичної культури.
6. Назвіть психомоторні якості вчителя фізичної культури.
7. Яке значення для вчителя фізичної культури мають перцептивні та атенційні здібності?
8. Охарактеризуйте індивідуальний стиль діяльності вчителя фізичної культури.